

Az önmegértés lehetetlenségének tere

Az önmegértés, a személyiség önazonossága akkor valósulhat meg, ha az én-prezentáció mások számára is értelmezhető megnyilvánulásként megy végbe. S mint arra Hansági Ágnes *Ixióon-szindróma* című szövegében rámutat, az identitásprezentáció formája „általában verbális, sőt narratív forma. Olyan történet, amelyben az én önkimondása mások számára is közvetít valamifajta jelentést”.¹ Kosztolányi Dezső *Aranysárkány*² című regényének szövegvilágában Csajkás Tiborban mutatkozik meg legnyilvánvalóbban a megértési/önértési szándék, ő szeretné leginkább tisztán látni helyzetét, de identitásprezentációja nem verbalizálódik. Az én önkimondása nem ölthet mások számára is értelmezhető formát, nem közvetíthet jelentést más számára, mert feloldhatatlan magánya következtében nincs senki, akivel megoszthatná magát: „Délután egyedül üldögélt otthon. Senkivel se beszélhetett. Osztálytársai közt nem volt bizalmasa, a felnőttek gyermekeknek találták volna bánatát. Nem is akarta, hogy könnyüljön a közlés által, őrizte magának, fukarul” (329).

Később, amikor úgy érzi, lenne kinek elmondania, hiszen egy ideig úgy véli, tanárával egyformán gondolkodnak, hogy problémáik tangenciális jellegűek, akkor sem nyerhet narratív formát mondandója, mivel amit közölni szeretne, azt lehetetlen illedelmesen verbalizálni. Amikor Novák előhozakodik Csajkás létét, személyét, (ön)megértését is érintő témával, öröm és remény tölti el a fiút, azt hiszi, végre sor kerül a vágyott problémamegoldó beszélgetésre. A tanár azonban nem is tesz kísérletet a kialakult

¹ Hansági Ágnes: *Az Ixióon-szindróma. A művészet, az identitás és a megismerés.* = Hansági Ágnes: *Az Ixióon-szindróma. Identitás és kánon a romantikában és a modernségben.* Ráció Kiadó, Budapest, 2006. 9.

² Kosztolányi Dezső: *Aranysárkány.* = Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő. Aranysárkány.* Európa Diákkönyvtár, Budapest, 2003.

helyzet tényleges befogadására, megértésére, ő csupán saját nevelői diadalát látja abban – mert csak azt akarja látni –, a nevelő diadalát, „ki felkéré beszélt egy ifjúnak, s a töredelmes megbánás szép jutalmát kapta érette” (338). Novák személyiségében, jellemében nyoma sincs a külső perspektívából való önszemlélés képességének, így nem is jöhet létre a megértés, csak a félreértés lehetséges.

Fehér M. István a jól ismert gadameri megértés-meghatározást interpretálva, miszerint minden megértés végső soron önmegértés, azt hangsúlyozza, hogy „a megértés nem csupán megismerésmód, de éppannyira létmód is, így az önmegértés végső fokon önlétre, önmagunk létére utal; arra, amiképp és amik mi magunk vagyunk”.³ Novák Antal lánya, Hilda és Tibor kapcsolatában egykori önmagát és felesége iránt táplált szerelmét véli felismerni: „Egykor maga is szeretete azt a nyugtalan, ábrándos asszonyt [...], éppen így gyöttrődött miatta. Leányára gondolt, meg erre a fiúra. Az árva gyerekek jobban szeretnek, mint a többiek, korán akarják a családot, az újat a régi helyett, a csonka rossz helyett a teljes jót. Megértette őket” (339). De Novák esetében nem lehet szó megértésről, így a másik helyzetének megismeréséből származó önlétre ébredésről, önmegértésről sem, hiszen nincs jelen a tényleges megismerés szándéka, ő nem a mással, mássággal való találkozás révén próbál eljutni önmagához, hanem saját énjét, létmódját vetíti rá a jelen szituációjára. Novák és Tibor mindvégig elbeszélnek egymás mellett, s mikor a diák ráébred az el-beszélelésből adódó félreértésre, a megértés ellehetetlenítettségének szituációjára, elborzad.

Az identitáskonstruálódás egyik alapvető feltétele az objektiváció, azaz, hogy az ember képes önmagára kívülről, mintegy tárgyként tekinteni, és ezt a magáról alkotott objektív képet összefüggésbe hozni a képpel, melyet mások róla alkotnak/alkottak.⁴ Novák nem képes kívülről szemlélni önmagát a konfliktusok bekövetkeztéig – a tisztaság és rend eszményét követő, természettudományos beállítódottságú tanár – pozitív énképpel rendelkezett, a kétely nyomai sem merültek fel benne az oktatási-nevelési módszerei helyességét illetően.

A regény hőseit külső perspektívából láttatni igyekvő, ironizáló hangokat is meg-megszólaltató narrátora azonban nemcsak többször utal a nováki én felszíni rendje mögött rejlő káoszra, de pedagógusi erényeit is el-elbizonytalanítja. Diákjaival közvetlen viszony kialakítására törekedett,

³ Fehér M. István: „A tiszta önmegismerés az abszolút másletben, ez az éter mint olyan...”. Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege. = Bednatics Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő szerk. *Identitás és kulturális idegenség*. Osiris, Budapest, 2003. 21.

72 ⁴ Hansági Ágnes, i. m. 10.

de társas érintkezéseik, az ifjúsággal való „baráti kapcsolata” csak látszatsiker volt: „Néha a folyosón megszólításával tüntetett ki egyeseket, kiket karon fogott, beszélgetett velük, közvetlenül, legalább ő azt hitte, hogy közvetlenül, s a fiúk meg is hatódtak, míg szemtől szembe álltak vele, de mihelyt elfordultak tőlük, s ők osztálytársaik felé sandítottak, olyan sava-nyú vigyor tűnt föl arcukon, mintha ecetet ittak volna, és a szájukban kel-lene tartaniok, csak később köphetik ki, sziszegő, kéjes örömmel, a diákok meghitt társaságában. Nem ugratták soha, csak befelé. Ebben az érzésben azonban minden tanulója egyesült” (283).

Fehér M. István az idegenségtapasztalat és az önmegismerés közötti összefüggéseket taglaló tanulmányában kifejti: „a megismerés, mely a tu-dományban megy végbe, olyan megismerés, olyan tudás, mely a természe-tes egyént magát is érinti, átfogja, tehát önmegismerés a szó legteljesebb értelmében”.⁵ Felmerül a kérdés, hogy a tudománynak élő tanár hogyan tudja éveken át elkerülni tudása szubjektivizálódását, a felhalmozott ismeretanyag belsővé válását, megkerülni az ezzel együtt járó önmegismerési és önmegértési mechanizmusokat. Novák Sárszeg kulturális közegének homogenitásában elveszítette az énfórmálás képességét – hogy egykor szubjektumában jelen voltak az identitáskonstrukciós törekvések, azt az ifjúságára való visszaemlékezése világítja meg.

Novák Antal csak a máskor rendezett, tiszta gondolatai összegubanco-lódása, a konfliktusok felszínre kerülése után kezdeményez (újra) párbe-szédet önmagával. Csak azután indulnak be az önértelmezési folyamatok, miután Vilivel tőle szokatlan hangnemben beszél, miután lányára kezét emel. Megvertetetése és Hildáék szökése után a narráció fokozott hang-súlyt fektet Novák önmegértési kísérleteire. „Tépelődött:

– Vajon én vagyok-e a hibás? Lehet. Talán nem lett volna szabad azon az utolsó órán annyira elragadtatnom magam. Itt kezdődött. Emlékszem, azt mondtam, bikfic és azt, hogy melák. Két szó, mely mihelyt kiszaladt a számon, csodálkozással töltött el s utálattal, mert életemben sohase hasz-náltam. Valamikor gyermekkoromban hallottam. Miért is mondtam? Fur-csa. Ezért volt az egész? E két buta szó miatt. De tehetek róla? Nevelés” (434).

Az önértés mindig kivetülés jellegű kell hogy legyen, csak az önma-gától való elkülönbözés révén jöhet létre, a nováki én azonban képtelen dialógust folytatni önmagával – nem képes kívülről tekinteni helyzetére, képtelen kialakult szituáció más-szempontú megközelítésére. Az egyik szöveghely arról számol be, hogy Novák tisztában van azzal, hogy más-

⁵ Fehér M. István, i. m. 16.

képp látja a diákjait, mint ők önmagukat, mégsem tudja befogadni ezt a másságot. Vili alteritása is értelmezhetetlen számára: „Nováknak nem fért a fejébe, hogy más ne lássa világosan azt, ami pedig oly világos. Gyűlölte a sötétséget, sokkal jobban, mint a hanyagságot vagy a vásottságot” (359). Képtelen értelmezni az ő egyéniségétől idegen effektusokat.

Márpedig Hilda több elemző által a dekadencia fogalmaival jellemzett magatartása, Vili felfogásának korlátozottsága egyaránt idegen világ Novák számára, s ezekkel a más értékrendet megtestesítő világokkal való találkozás teszi próbára a tanár stabilnak hitt identitását – az idegen világ(ok) megértése a sajátot teszi próbára. Novák személyisége nem állja ki a próbát, a saját és a másik/a másilyen/az idegen között nem alakul ki aktív kapcsolat, s ennek a saját és az idegen közötti párbeszédnek a hiánya teszi szükségyszerűvé/elkerülhetetlenné Hildáék szökését is.

Ahhoz, hogy a másik beszédét megérthesse, előbb önmagát kellene megértenie, de Novák kezdetben a hallgatástól remél megoldást: „Hallgatni, hallgatni. Fő, hogy ne tudják meg, hogy titok maradjon, teljes titok. Ha nem beszélnek róla, akkor nem is történt meg. Amiről nem veszünk tudomást, az nincs is. De ha fecsegnek azok a gonosztevők, s a város pletykálni kezd? Akkor tagadni, tagadni” (436). És ez a hallgatás semmiképp sem hozható összefüggésbe a heideggeri hallgatás-fogalommal, mely teljes értékű megértést eredményezhet.

Az *Aranysárkány* szövegvilágában a nyelv beszéd jellege nem tud teljesen kibontakozni, egymástól idegen nyelveket szólaltat meg a regény, melyek nem tudnak dialógusba lépni. Egymástól (el)különböző nyelvi világokat képviselnek a hősök, melyek között nem működik a nyelvi közvetítés. Már az első epizódok egyikében tematizálódik ez a probléma a diákok közötti szótértési kísérlet kudarca kapcsán: „– Csak kijöttem, barátom – dalolta Ebeczky Dezső, ki személyes megjelenésével tisztelte meg az erdőt, és láthatóan mélyet szippantott levegőjéből. – Ah, a természet.

Vili ezt nem értette. Itt fű van, fa meg föld, s azon nincs mit lelkesedni.

Különben egyiküket sem érdekelte a természet, mely egy volt velük. Ők még csak befelé néztek, magukba, nem kifelé, mint az öregek” (267).

Novák, miután ráébred, hogy a hallgatás/elhallgatás nem működőképes opció, kísérletet tesz párbeszéd-szituációk teremtésére, előbb kollégájától, Fóristól – kinek egyéniségét, pedagógusi módszereit korábban elítélte – vár segítséget, majd Ebeczky ügyvédben bízik, de az öntörvényű nyelvi világok egymással összebékíthetetlenek, így azok találkozása sem eredményezhet megértést. Nováknak rá kell döbbsennie magánya feloldhatatlanságára, a világban való egyedüllétére, s ekkor lépnek nála működésbe a tényleges szubjektumkritikai műveletek és az azzal járó önértési

folyamatok. Ekkor merül fel benne először az igény a külső perspektívából való önszemlélés iránt. Tisztában van a szembenézés elodázhatatlanságának tényével, egyre erősebb benne a megértés iránti vágy: „Nem értette. Meg akarta érteni. Tudta, hogy a legnagyobb fájdalmak a meg nem értésből származnak, csak attól szenvedünk, amit magunk se tudunk felfogni vagy elképzelni. A megértésből enyhületet remélt” (441). Igazi önmagától való elkülönülésre azonban nem kerül sor ekkor se, továbbra sem képes szubjektuma határain kívülre lépni, de legalább elindult az önmegismerés, az én újramegismerésének útján, mely esetleg részleges önértést eredményezhetne.

Ekkor viszont sor kerül Glück Laci Nováknál tett látogatására, mely minden jó szándék ellenére újabb önmegértést ellehetetlenítő mozzanatot hoz a felszínre. A tanár ráébred, hogy arról a tanítványáról tud legkevesebbet, akit a leginkább becsült: „És ebben a pillanatban más is eszébe jutott, az, ami nyolc évig nem jutott eszébe öntudatosan, hogy ez a fiú, ki itt ül előtte fekete dróthajával, szemében a szeretet megnyilatkozni nem merő vigaszával, zsidó. Maga is furcsállta késői érdeklődését. Glück Laciról tudta, hogy zsidó, s nyilván azt képzelte, hogy az apja egy másik zsidó” (447). Egy újabb példája ez annak, hogy Novák Antal minden természettudományos és bölcséleti műveltsége ellenére sem képes a kulturális másságot befogadni, s még csak meg sem kísérli értelmezni az alteritástól való idegenkedését. A különbözőséggel való találkozás aktusa ezúttal sem teremt az ében diskurzív szituációt: „Nem firtatta, hogy ez előítélet vagy sem, s elmúlik-e, elmúlhat-e majd a következő évszázadokban. Csak a tényt látta, melyet lehetetlen letagadni, a tény, melyet értelme elítélt, s érzése gyakorlatban vallott” (447).

A Főrisnál tett látogatáskor, a pisztoly kézbevételekor állapítja meg Novák, némileg lekicsinylően, hogy a fegyver „a buta emberek menedéke. Ultima ratio regum. A királyok utolsó érve. Ha a népek nem tudnak megegyezni egymással, s a diplomaták szava elnémul, akkor ez szólal meg minden vonalon, száz kilométeres terepen, ez dönti el, kinek van igaza” (459). Ez a pár mondat elhangzása pillanatában furcsán hat, nem egészen világos, miért ez a patetikus bölcselkedés, s csak az öngyilkosság előtti pillanatokban nyernek értelmet a sorok. A tanár megértési törekvései nem az alteritás felszámolására irányulnak, így esetében esélye sem lehet semmilyen egyezésnek, szubjektuma képtelen a másik érveinek/a másság jegyeinek befogadására – a „megegyezés” lehetősége kizárt.

Novák Antal a tanári szobában az *Ostor* végigolvasása után „magát már egy idegen embernek érezte: oly gaz vádakkal illették, oly ferde beállításban mutatták be, hogy nem ismert magára. Újra elolvasta. Akkor már nem

fájt annyira” (508). Az *Ostor* sértő hangú, durva megjegyzésű cikkeinek szemlélete mutatja fel azt a külső perspektívát, teremti meg a kívüllétnek azt a szituációját, mely előhívja a sajáttól való elidegenedés élményét. Az *Ostor* nyújtotta idegenségtapasztalat teszi lehetővé Novák számára a megértést, s döbrenti rá addigi léte elhibázottságára, a felhalmozott tárgyi tudásának hasznavehetetlenségére: „Nem haragudott már rájuk, lelkében megbocsátott mindhármuknak. Hibásnak is csak magát tartotta, hogy nagyobb föladatot tűzött ki, mint ereje bírta, s birkózni akart a természettel. Föladta a harcot. Gyöngye volt hozzá.

Mindezt alaposan megértette, egyszer és mindenkorra. Csalódásai lábánál heverték, s többre becsülte őket, mint mindazt, amit valaha tanult. Negyvennégy éves arca ettől a megértéstől ellágyult” (511). Sor kerül az önmagával való találkozásra, bekövetkezik az önmegértés, de a megvilágosodottság szituációjában Novák nem képes tovább élni. A megértett én-tudat lehetetleníti el a további létet. Tehát nem feltétlen a tekintély és a tisztesség sárszegi törvényeivel magyarázandó/magyarázható Novák tragédiája, öngyilkossága interpretálható a sokéves önértéshiány utáni hirtelen önlétrebredéssel, az elhibázott élet tudatával való szembenézés képtelenségével.

Az *Aranysárkány* szövegterét egymást keresztező statikus pontok találkozása alakítja, a térelemek azonban az érintkezések ellenére képtelenek a produktívkapcsolat kialakítására, elutasítanak minden másságtapasztalatot, különbözőséget, az önértéshiányt emelik domináns ágenssé – de visszavonhatatlanul csak Novák Antal halálválasztása érvényesíti a szöveg megértést/önértést működtetni képtelen térként való olvashatóságát.